

РЕКОНСТРУКЦІЯ МОДАЛЬНИХ СВІТІВ: КОГНІТИВНО-КОМУНІКАТИВНИЙ АСПЕКТ

У статті викладено теоретичне підґрунтя реконструкції модальних світів шляхом встановлення взаємозалежності між текстовою категорією модальності та когнітивно-комунікативним конструктом – модальним світом. Актуалізація останнього передбачає інтерпретацію адресатом модального смислу певних аксіологічних засобів, вибір яких зумовлений особистісними настановами та немовленими завданнями адресанта. Виявлення модальних засобів та декодування їх семантики уможливить досягнення перлокутивної мети непрямих мовлених актів – донесення імпліцитного смислу до адресата і, як результат, реконструкція модальних світів, максимально наближених до авторських.

Ключові слова: модальний світ, суб'єктивна модальність, авторська модальність, аксіологічні оператори.

Дельва О.В. Реконструкція модальних миров: когнітивно-комунікативний аспект. В статті представлена теоретична база реконструкції модальних миров путем определения взаимозависимости текстовой категории модальности и когнитивно-коммуникативного конструкта – модального мира. Актуализация последнего предусматривает интерпретацию адресатом модального смысла аксиологических средств, выбор которых обусловлен личностными установками и неречевыми заданиями адресанта. Раскрытие модальных средств и декодирование их семантики сделает возможным достижение перлокутивной цели непрямых речевых актов – донесение имплицитного смысла до адресата и, в результате, реконструкция модальных миров, максимально приближенных к авторским.

Ключевые слова: модальный мир, субъективная модальность, авторская модальность, аксиологические средства.

Delva O.V. Reconstruction of Modal Worlds: Cognitive-Communicative Aspect. The article represents a theoretical basis of modal worlds reconstruction by means of proving the interdependency of textual category of modality and cognitive-communicative construct – modal world. This construct actualization specifies the modal sense interpretation of axiological means by addressee. The choice of these means is determined with personal set and nonverbal goals of sender. The revealing of modal means and the decoding of their semantics enable the achievement of indirect speech acts' perlocutionary goal – to render implicit sense to addressee and to help in reconstruction of modal worlds, approximated to sender's.

Key words: modal world, subjective modality, author modality, axiological means.

Сучасний етап розвитку мовознавства пов'язаний зі становленням когнітивно-комунікативної парадигми, у світлі якої мова розглядається у тісних зв'язках з мисленням та комунікацією, виконує гносеологічну та комунікативну функції і об'єднує такі галузі дослідження, як людський інтелект та мовна особистість.

Дії мовної особистості, носія художньої свідомості полягають у творчому описі навколишньої дійсності, естетичній трансформації та варіюванні вербальними засобами. Проте, вербальна іпостась є лише верхівкою айсбергу, адже неосяжна мережа пов'язаних з нею когнітивних процесів залишається під водою [Дейк 1989, с. 294].

Актуальність дослідження зумовлена його антропоцентричною спрямованістю: антропоцентризм, як головний принцип когнітивно-комунікативної парадигми, ставить людину у центр наукових досліджень, оскільки саме людина здійснює ментальні процеси категоризації, збереження, обробки та передачі знань [Кубрякова 2004, с. 95], що складають когнітивну інфраструктуру людської діяльності [Приходько 2008, с. 20].

Мета дослідження полягає у встановленні взаємозалежності між модальністю як текстовою категорією та модальним світом як комунікативно-лінгвістичним конструктом. Відповідно до поставленої мети необхідним є виконання таких **завдань**: визначення кореляції понять «текстовий світ» і «модальний світ», дослідження категорії модальності у вітчизняній та зарубіжній парадигмі, встановлення типів суб'єктивної модальності як шляхів актуалізації модальних світів, виявлення аксіологічних засобів на всіх рівнях організації художнього тексту.

Об'єктом дослідження є онтологічний статус модального світу та шляхи його реконструкції.

Предмет складають аксіологічні засоби актуалізації модального смислу.

Аналізуючи поняття *дискурсивний світ*, *текстовий світ* і *похідний світ* як ключові конструкти теорії текстових світів (Werth 1996,1999; Semino 1997; L.Hidalgo Downing 2000; Stockwell 2002; Gavins 2007), слід зазначити, що у фокусі художньої комунікації знаходиться саме текстовий світ. Дискурсивний світ за письмової комунікації завжди є «розщепленим» [Gavins 2007, р. 26], будучи менш значущим порівняно з текстовими елементами, що утворюють область контакту учасників художньої комунікації.

Слідом за провідними зарубіжними лінгвістами трактуємо *текстовий світ* як ментальний простір або сценарій, що реконструюється у людській свідомості при взаємодії інформації художнього тексту з соціально й культурно детермінованим «багажем» знань людини про

навколишній світ [Enkvist 1991, p. 7; Semino 1997, p. 1; Turner 1996, p. 14; Werth 1999, p. 180]. При цьому, така взаємодія постає як динамічний процес, під час якого постійно зіставляються та оцінюються нові порції інформації. Активна побудова текстових світів зумовлює виведення оновленого смислу, адже просторово-часові зсуви відповідають змінам знань та оцінки учасників художньої комунікації.

З огляду на те, що будь-який підхід до аналізу тексту з відривом від контексту приречений на провал [Werth 1999, p. 46; Yule 2006, p. 115], текстовий світ позиціонується нами як комунікативно-лінгвістичний конструкт, до складу якого входять елементи текстуального й контекстуального характеру. Зв'язок між мовою та контекстом відображено у структурі самої мови за допомогою дейктичних маркерів, референційних елементів та операторів модальності. Останні займають домінуючу позицію у актуалізації текстових світів.

З огляду на те, що вибір адресантом варіанта мовних і мовленнєвих одиниць для словесної тканини художнього тексту відбувається відповідно до його оцінки ситуації художньої комунікації та передбачуваної оцінки адресата, ми, слідом за Дж. Гавінс, вважаємо за доцільне використання терміну *модальний світ* (*modal world*) [Gavins 2005, p. 87], адже цей світ є актуалізованим певним типом модальності та є покликаним здійснити комунікативно-прагматичну функцію у межах тексту. Остання є навмисною дією, за допомогою якої адресант використовує лінгвістичні форми, щоб уможливити ідентифікацію та оцінювання адресатом прагматично релевантної ситуації у контексті непрямого мовленнєвого акту художньої комунікації.

У рамках комунікативно-прагматичного аспекту семантики тексту доцільним є звернення до понять «аксіологічної модальності» [Арутюнова 1996, с. 57; Маріна 2004, с. 38] або «авторської модальності» [Валгіна 2003, с. 74; Розова 2008, с. 6; Смущинська 2003, с. 7], які, на нашу думку, є синонімічними, адже підпадають під текстову категорію з функцією вираження мовної особистості автора шляхом реалізації у художньому тексті аксіологічних настанов й суб'єктивно-авторських інтенцій. Відповідно до вищезазначеного, необхідним є звернення до поняття модальності.

Категорія модальності з позиції вітчизняних лінгвістів [Бондаренко 1979, с. 59-60; Гальперин 1981, с. 36; Ляпон 1990, с. 303; Селіванова 2006, с. 383] трактується як функціонально-семантична категорія, що реалізується у двох видових значеннях: об'єктивно-модальному та суб'єктивно-модальному. На сьогоднішній день у фокусі уваги дослідників знаходиться не протиставлення об'єктивного й суб'єктивного аспектів модальності, а її комунікативний модус – модус оцінки, знання, думки. У цьому руслі модальність осмислюється як монолітна неподільна категорія, зміст якої складають суб'єктивні відношення, асоційовані з адресантом. До того ж, проектуючи модальність на художній текст, можливим є використання лише поняття *суб'єктивна модальність*, адже принцип реальності/нереальності зображених світів, характерний для об'єктивної модальності, не діє у рамках художніх текстів: вони виражають лише суб'єктивне відношення до дійсності, переломлене крізь призму авторської свідомості [Гальперин 1981, с. 115].

Авторська модальність знаходиться у видовому положенні по відношенню до суб'єктивної модальності, а суб'єктом тексту виступає автор. З цієї позиції ми, слідом за І.В. Смущинською, визначаємо авторську модальність як різновид текстової категорії, що відображає суб'єктивно-оцінне ставлення адресанта до предмету художньої комунікації, його ціннісні орієнтири [Смущинська 2001, с. 40]. Відповідно до вказаної вище дефініції незаперечним є зв'язок авторської модальності з категорією інтенціональності, тобто комунікативно-прагматичною направленістю семантики художнього тексту, що залежить від комунікативних настанов автора, його емоційно-етичної сфери. Саме цим пояснюється вибір необхідних лексичних, граматичних, фразеологічних, синтаксичних або стилістичних засобів вираження намірів адресанта. Так, авторська модальність постає як вияв когнітивно-аксіологічних процесів у свідомості адресанта, його відношення до інформаційного складника текстів та як певний комунікативний «сигнал» для адресата [Бацевич 2010, с. 195]. Це положення є дуже актуальним для нашого дослідження, адже залучення адресантом певних модальних засобів зумовлено його особистісними настановами, немовленнєвими завданнями, виявлення яких уможливить виведення складного комунікативного смислу необхідного для реконструкції модальних світів, максимально наближених до авторських.

Засновником концепції модальності у західноєвропейській лінгвістиці традиційно вважається Ш. Баллі, на думку якого будь-яке висловлювання містить основний зміст (диктум) та його модальну частину (модус) як відображення емоційного-оціночного чи вольового судження адресанта по відношенню до диктуму [Баллі 1955, с. 44], адже не існує цілком об'єктивного тексту [Fowler 1977, p. 76]. Концепція Ш. Баллі була розвинута у працях таких лінгвістів, як Н. Рєшер [Rescher 1968], Дж. Лайон [Lyon 1977], Дж. Коутс [Coates 1983], К. Хенгевельд [Hengeveld 1988], Ф. Палмер [Palmer

1990], П. Сімпсон [Simpson 1993] шляхом виділення різних типів модальності відповідно до функціонально-семантичного розмежування її модусів. Загалом, поняття *модальності* пов'язують з відношенням адресанта до пропозиції, втіленої у висловлюванні [Lyons 1977, p. 456; Simpson 1993, p. 47]. У нашому дослідженні ми спираємося на класифікацію П. Сімпсона [1993], який диференціює усі емоційно-оціночні ознаки мови за трьома категоріями модальності: деонтичною (deontic), буїлистичною (boulomaic) та епістемічною (epistemic), кожна з яких слугує засобом відображення авторських інтенцій. Іntenція, на думку Г. Грайса, є наміром адресанта донести свою думку, її суб'єктивний смисл до адресата [Grice 1957, p. 378].

Так, деонтична модальність пов'язана з поняттям дозволу та почуттям обов'язку [Lyons 1977, p. 823; Simpson 1993, p. 47], виражаючи те, що є необхідним, доцільним або дозволеним відповідно до соціальних, моральних, юридичних та інших принципів. Будучи спрямованим на дію, цей тип модальності не прогнозує її реалізацію, а лише передає заклик до виконання цієї дії. Крім того, деонтична модальність може відображати пораду чи рекомендацію, виконуючи, таким чином, функцію соціальної взаємодії.

Буїлистичну модальність трактують як ступінь схвалення або несхвалення адресантом дійсного положення справ [Nuys 2006, p. 12], відображеного у дієтичній реальності, шляхом вираження його бажань, намірів та сподівань [Rescher 1968, p. 24; Simpson 1993, p. 48]. К. Хенгевельд виділяє буїлистичну модальність як підтип суб'єктивної модальності, яка визначає орієнтацію адресанта стосовно ступеня бажання чи сподівання у рамках його епістемологічної системи [Hengeveld 1989, p. 139]. На нашу думку, доцільним є вживання, слідом за І.В. Смущинською, терміну «авторська модальність», який краще відображає суб'єктивність відношення до дійсності у рамках художнього тексту.

Епістемічна модальність виражає впевненість або невпевненість адресанта у правдивості вислову [Coates 1983, p. 18; Simpson 1993, p. 48] через репрезентацію його знань, думок, припущень відповідно до окремих фактів [Lyons 1977, p. 793]. Вживання епістемічної модальності у художньому тексті закладає епістемічний модальний світ, що репрезентує ситуацію, яка не може бути реалізованою у тих часових й просторових межах, які цю ситуацію породжують [Gavins 2007, p. 110], проте є можливою або неможливою у майбутньому. Ця ситуація має назву *гіпотетичної* (*hypothetical*) [Bybee 1995] або *віддаленої* (*remote*) [Palmer 1990]. Модальні світи, актуалізовані будь-якою формою епістемічної модальності, відрізняються від деонтичних та буїлістичних світів тим фактом, що епістемічні модальні світи завжди мають додатковий відтінок нереальності, що робить їх найвіддаленішими від базового текстового світу. Якщо деонтична модальність виражає обов'язок, буїлістична або авторська передає бажання й оцінку, то епістемічна модальність сигналізує про рівень знань адресанта щодо дійсності певного вислову [Gavins 2007, p. 112].

Загалом, графічне відображення місця модальності у передачі авторських інтенцій та реконструкції модальних світів графічно відображене у Рис. 1.

Методика реконструкції модальних світів уможливує комплексну інтерпретацію адресатом тексту як цілісного утворення, враховуючи інформацію, яка може бути вилучена на всіх рівнях організації тексту. При цьому каталізатором модального смислу можуть слугувати різні мовні засоби:

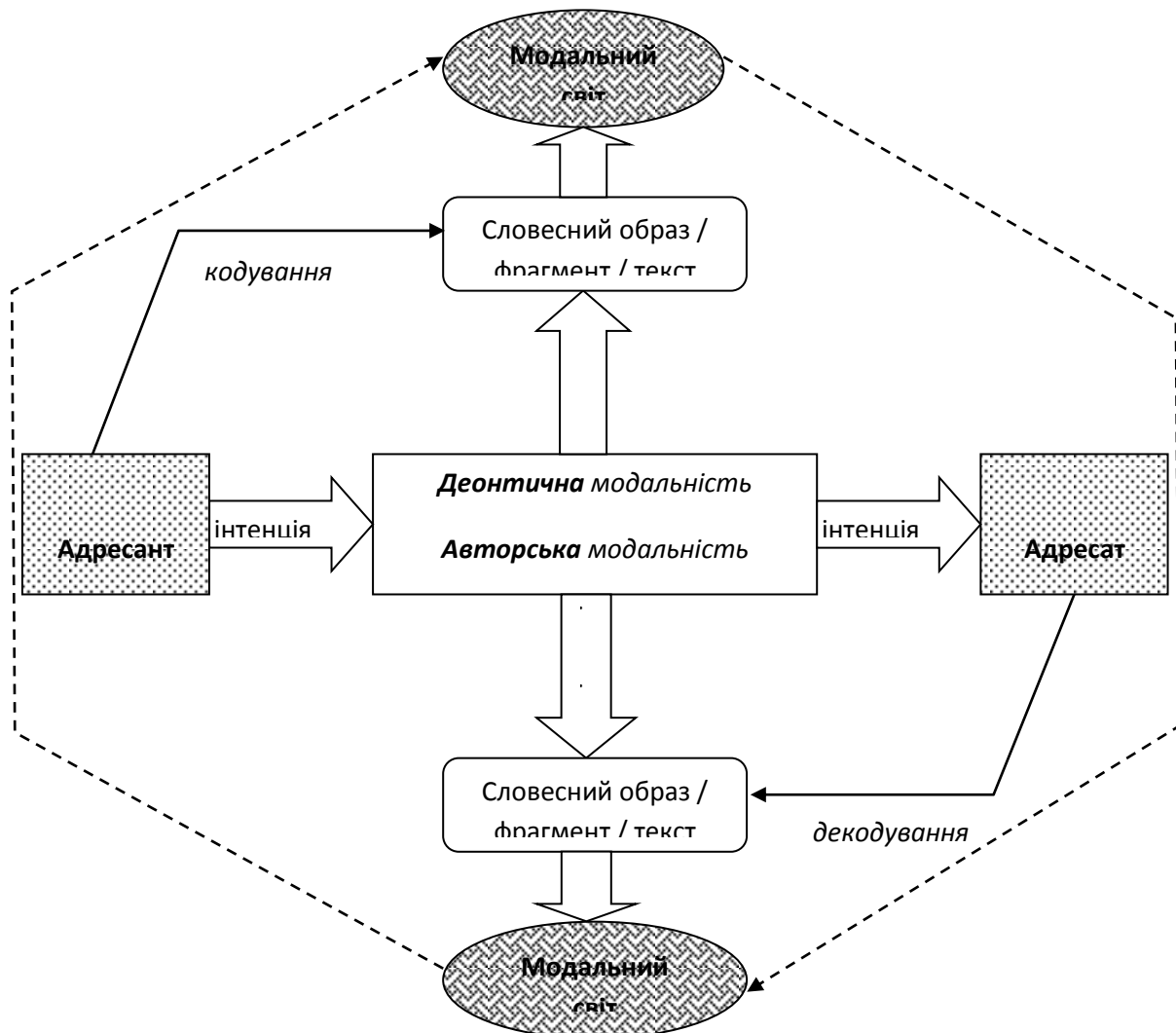
1) на фонетичному рівні модальність виражається паузами та інтонаціями (паузи у письмовому мовленні відображені двома тире), фонетичними стилістичними прийомами (графон, алітерація, замовчення, звуконаслідування), які сприяють виникненню у просодики додаткової функції посилення або ослаблення модального значення;

2) на морфологічному рівні: афіксація (*-less, -ly, -ness, -re*), визначений артикль, герундій, особові займенники (*I, you, we*), прості (*sure, perhaps*), похідні (*probably, naturally, really*) та складені (*maybe, to be sure*) модальні слова, модальні дієслова (*must, can, may*);

3) на лексичному рівні модальність репрезентована передусім тропами (метафора, метонімія, іронія, оксюморон, порівняння, епітет та ін.), суміщенням в одній лексемі денотативного та конотативного значення, залученням синонімів чи антонімів, введенням оказіоналізмів та неологізмів, зіткненням літературної та нелітературної лексики та ін.;

4) на синтаксичному рівні: риторичні запитання, інверсії, повтори, паралелізм, складні, спонукальні, еліптичні, підрядні, вставні речення, наказові та питальні речення та ін.

Рис. 1. Схема реконструкції модальних світів

Неможливо перелічити усі засоби та прийоми актуалізації модальності у художньому тексті, адже з метою привернення уваги адресата будь-яка мовна одиниця може зазнати образних й емоційних трансформацій, тобто одержати у межах художнього контексту статус маркера суб'єктивної модальності. Заміна хоча б одного модального індикатора приводить до утворення нового модального смислу. Проте, значну роль у відображенні суб'єктивного відношення адресанта до реальності відіграють стилістичні образні засоби та прийоми, які можуть бути задіяні одразу на декількох рівнях тексту для підвищення загальної образності непрямого мовленнєвого акту.

Висновки і перспективи подальшого дослідження. У ході дослідження було виявлено, що онтологічний статус модального світу включає не лише когнітивно-комунікативний, але і прагматичний аспект. Це зумовлено тим фактом, що в основі актуалізації модального світу лежить певний тип суб'єктивної модальності. Остання безперечно пов'язана з категорією інтенціональності, адже постає як завуальована суб'єктивна оцінка адресанта, що вимагає складного аналізу і екстралінгвістичної компетенції адресата. Саме паралінгвістичний компонент у художньому мовленні обумовлює вибір необхідних лексичних, граматичних, фразеологічних, синтаксичних або стилістичних засобів вираження аксіологічних смислів. Перспективою подальшого дослідження є вивчення аксіологічних функцій референції та дейксису, їх ролі у реконструкції модальних світів.

Література

- Арутюнова Н.Д. Функциональная семантика: оценка, экспрессивность, модальность / Н.Д. Арутюнова. In: *memoria* Е.М. Вольф. – М.: Изд-во РАН Института языкознания, 1996. – 168 с. Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка / Шарль Балли; [пер. с фр.]. – М.: Изд-во лит. на иностр. яз., 1955. – 416 с. Бацевич Ф.С. Нариси з лінгвістичної прагматики: [монографія] / Ф.С. Бацевич. – Львів: ПАІС, 2010. – 336 с. Бондаренко В.Н. Виды модальных значений и их выражение в языке / В.Н. Бондаренко // Науч. докл. высш. школы. Филологические науки. – 1979. – № 2. – С. 54–61. Валгина Н. С. Теория текста: учеб. пособие / Н.С. Валгина. – М.: Логос, 2003. – 280 с. Гальперин И.Р. Текст как объект лингвистического исследования [Текст] / И.Р. Гальперин. – М.: Наука, 1981. – 139 с. Дейк Т.А. ван. Язык. Познание.

Коммуникация [Текст] / Т.А. ван Дейк. – М., 1989. – 310 с. *Кубрякова Е.С.* Язык и познание: На пути получения знаний о языке: Части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира [Текст] / Е.С. Кубрякова. – М.: Языки славянской культуры, 2004. – 560 с. *Ляпон М.В.* Модальность / М.В. Ляпон // Лингвистический энциклопедический словарь. – М., 1990. – С. 303–304. *Маріна О.С.* Контрастивні тропи й фігури в американській поезії модернізму: лінгвокогнітивний аспект : Автореф. дис. канд. філол. наук: 10.02.04 / О.С. Маріна / Київ. нац. лінгв. ун-т. – К., 2004. – 19 с. *Приходько А.М.* Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики. [Текст] / А.М. Приходько. – Запоріжжя: Прем'єр, 2008. – 332 с. *Розова І.В.* Мовні засоби вираження авторської модальності (на матеріалі англійської сатиричної літератури ХХ сторіччя) : автореф. дис. канд. філол. наук: 10.02.04 / І.В. Розова; Донец. нац. ун-т. – Донецьк, 2008. – 20 с. *Селіванова О.О.* Сучасна лінгвістика : термінологічна енциклопедія / [авт.-уклад. Селіванова О. О.]. – Полтава : Довкілля – К, 2006. – 716 с. *Смушинська І.В.* Суб'єктивна модальність французької прози / І.В. Смушинська; Київ. нац. ун-т ім. Т.Шевченка. – К., 2001. – 255 с. *Смушинська І.В.* Модальність французького художнього тексту: типи та засоби вираження: Автореф. дис. ... д-ра філол. наук: 10.02.05 / І.В. Смушинська / КНУ ім. Т. Шевченка. – К., 2003. – 39 с. *Bybee J., Fleischman S.* (eds.). *Modality in Grammar and Discourse. Typological Studies in Language* / J. Bybee, S. Fleischman. – Amsterdam; Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 1995. – 575 p. *Coates J.* *The Semantics of Modal Auxiliaries* / J. Coates. – London: Croom Helm, 1983. – 259 p. *Enkvist N.E.* Discourse type, text-type and cross-cultural rhetoric / N.E. Enkvist In: TIRKKONEN-CONDIT, S. (ed.) // *Empirical research in translation and intercultural studies.* – Tübingen: Gunter Narr Verlag., 1991. – P. 5–16. *Fowler R.* *Linguistics and the Novel* / R. Fowler. – London: Methuen, 1977. – 141 p. *Gavins J.* (Re) thinking Modality: A Text-world Perspective / J. Gavins // *Journal of Literary Semantics.* – Vol. 34(2). – 2005. – P. 79–93. *Gavins J.* *Text World Theory* [Text] / J. Gavins. – Edinburgh: Edinburgh University Press, 2007. – 193 p. *Grice H.P.* *Meaning* / H.P. Grice // *Philosophical Review*, 1957. – Vol. 66. – P. 377–388. *Hengeveld K.* *Layers and operators in functional grammar* / K. Hengeveld // *Journal of linguistics*, 1989. – Vol. 25. – P. 127–157. *Lyons J.* *Semantics* / J. Lyons. – Cambridge: Cambridge University Press, 1977. – Vol. II. – 897 p. *Nuyts J.* *Modality: Overview and linguistic issues* / J. Nuyts. In W. Frawley (ed.) // *The Expression of modality.* – Berlin and New York: Mouton de Gruyter, 2006. – P. 1–26. *Rescher N.* *Topics in philosophical logic* / N. Rescher. – Dordrecht: Reidel Publishing Co., 1968. – 347 p. *Palmer F.R.* *Modality and the English Modals* / F.R. Palmer. – London; New York: Longman, 1979 (1990 – 2nd edition). – 196 p. *Semino E.* *Language and world creation in poems and other texts* / E. Semino. – Longman: London and New York, 1997. – 288 p. *Simpson P.* *Language, Ideology and Point of View* / P. Simpson. – London: Routledge, 1993. – 198 p. *Turner M.* *The Literary Mind: The Origins of Thought and Language* / M. Turner. – USA: Oxford University Press, 1996. – 208 p. *Werth P.* *Text worlds: Representing conceptual space in discourse* / P. Werth. – London: Longman, 1999. – 390 p. *Yule G.* *The Study of Language* / G. Yule (3rd ed.). – Cambridge, New York: Cambridge University Press, 2006. – 273 p.

УДК : 811.111:81'42

ЗАЛУЖНА М. В.

(Запорізький національний університет)

ЛІНГВІСТИЧНІ ВИМІРИ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ: ПРИНЦИП – КАТЕГОРІЯ – ПОНЯТТЯ – КОНЦЕПТ – ФРЕЙМ

У статті розглядається категорійно-поняттєвий апарат, який розкриває сутність невизначеності стосовно її мовної специфіки. Основна увага приділяється тлумаченням термінів, що позначають різні аспекти невизначеності, проводиться розмежування та встановлюється співвідношення між ними. У статті доводиться, що термін «категорія» у застосуванні до невизначеності має логіко-філософський характер, «поняття» – логіко-психологічний, «концепт» і «фрейм» – лінгвокогнітивний та лінгвокультурологічний.

Ключові слова: невизначеність, принцип, категорія, поняття, концепт, фрейм.

Залужная М. В. *Лингвистические измерения неопределенности: принцип – категория – понятие – концепт – фрейм.* В статье рассматривается категориально-понятийный аппарат, который раскрывает сущность неопределенности применительно к ее языковой специфике. Основное внимание уделено трактовке терминов, обозначающих различные аспекты неопределенности, проводится разграничение и устанавливается соотношение между ними. В статье доказывается, что термин «категория» применительно к неопределенности имеет логико-философский характер, «понятие» – логико-психологический, «концепт» и «фрейм» – лингвокогнитивный и лингвокультурологический.

Ключевые слова: неопределенность, принцип, категория, понятие, концепт, фрейм.

Zaluzhna M. V. *Linguistic Dimensions of Uncertainty: Principle – Category – Notion – Concept – Frame.* The article deals with the categorial apparatus that reveals the essence of uncertainty in regard to its lingual peculiarities. The main attention is paid to the definitions of the terms used in linguistic sphere to denote various aspects of uncertainty, the delimitation and correlation between them is defined. It is proved in the paper that the term “category” applied to uncertainty has a logical-philosophical character, “notion” – logical-psychological, “concept” and “frame” – linguo-cognitive and linguo-culturological.

Keywords: uncertainty, principle, category, notion, concept, frame.

Кардинальні зміни наукової парадигми гуманітарного знання, що відбулися наприкінці ХХ століття і тривають досі, не могли не позначитись на його термінологічному апараті. Так, в лінгвістиці місце системно-структурної парадигми посіла парадигма антропоцентрична (дослідницький інтерес лінгвістів змістився із структури мови на її функціонування та носіїв), а широке використання у лінгвістичних розвідках здобутків інших наук (зокрема,